

**PROBLÉM SEBAPOZNANIA V XENOFÓNTOVOM DIELE
MEMORABILIA***

ULRICH WOLLNER, Katedra filozofických vied, FHV UMB, Banská Bystrica

WOLLNER, U.: The Problem of Self-Knowledge in Xenophon's *Memorabilia*
FILOZOFIA 65, 2010, No 7, p. 622

Many scholars suggest that one of the main differences between Xenophon's and Plato's portrayals of Socrates is in their emphases on the self-control or self-knowledge respectively. The aim of the paper is to examine the role the self-knowledge plays in Xenophon's *Memorabilia*. In its first part Xenophon's conception of the self-knowledge is analysed. Then it tries to answer the question whether the self-knowledge requires any preconditions. The last part is focused on the possible obstacles precluding the self-knowledge.

Keywords: Self-knowledge – Xenophon – *Memorabilia* – Socrates – Self-control – Model – Obstruction

Moderní komentátori Platónových diel sa zhodujú v tom, že sebaopoznanie tvorí nevyhnutnú podmienku riešenia otázky *Ako máme žiť?* (πῶς βιωτέον). Možno sebaopoznaniu priznať podobný status aj v prípade Xenofónovho Sókrata? Jednou z kardinálnych diferencií medzi Xenofónovým a Platónovým obrazom Sókrata je to, že Xenofón zdôrazňuje úlohu sebaovládania (ἐγκράτεια),¹ kým Platón na prvé miesto kladie sebaopoznanie.² Z tohto chápania vyplýva, že Xenofónov Sókratés sebaopoznaniu pripisuje druhoradé postavenie. Naopak podľa interpretácie Louisa-Andrého Doriona rozvážnosť (σωφροσύνη)³ je u Xenofónovho Sókrata synonymom sebaovládania (ἐγκράτεια) ([3], 101).⁴ Ak by sme tento výklad akceptovali, znamenalo by to, že keď Xenofónov

* Za cenné pripomienky k predchádzajúcej verzii štúdie ďakujem Andrejovi Kalašovi (Univerzita Komenského v Bratislave), Vladislavovi Suvákovi (Prešovská univerzita v Prešove) a Jakubovi Jirsovi (Univerzita Karlova v Prahe).

¹ ἐγκράτεια – kontrola nad, ovládnutie, sebaovládanie, sebakontrola, ďalšie významy pozri in: ([9], 473). Termín ἐγκράτεια sa často objavuje aj u Platóna. Zakladateľ Akadémie ho však najprv používal vo forme ἐγκρατής. K jeho významu v dialógu *Gorgias* pozri ([14], 234 – 235).

² Medzi zjednodušené výklady tohto problému David M. Johnson, podľa môjho názoru neodôvodnene, zaradil text Paula A. Vander Waerda ([7], 62). Otázke diferencii medzi Platónovým a Xenofónovým obrazom Sókrata sa venuje Louis-André Dorion, zhŕňa ich do 17 základných bodov. Bližšie pozri ([3], 94 – 96).

³ σωφροσύνη – rozumnosť mysle, zdravý rozum, rozvážnosť, uvážlivosť, obozretnosť, zdržanlivosť, ďalšie významy pozri in: ([9], 1751).

⁴ O pár strán ďalej však Dorion uvádza, že sebaovládanie (ἐγκράτεια) je zreteľne odlišné od

Sókratés hovorí o sebaovládani, zároveň hovorí aj o sebaopoznani. Ktorá z týchto protikladných explikácií je správna? Alebo je presnejší iný interpretačný prístup? Aby bolo možné zodpovedať tieto otázky, je v prvom rade potrebné odpovedať na otázku, či existuje diferenciacia vo významoch oboch uvedených termínov v Xenofóntovom diele *Memorabilia*. Podľa Gerharda Seela je centrálnym miestom, ktoré dáva odpoveď na túto otázku, Sókratovo konštatovanie: „Komu by sme teda, Euthydémos, mohli menším právom prisúdiť rozumnosť (σωφροσύνης) než nezdržanlivému (ἀκρασίας)“ (IV.5.7)? Seel uvádza, že táto otázka má zmysel iba vtedy, ak majú σωφροσύνη a ἐγκράτεια rozličné významy ([11], 37).⁵ Podľa môjho názoru je však najlepším príkladom Xenofóntovho odlišného prístupu k obsahu oboch termínov miesto III.9.4, kde sa píše, že Sófroniskov syn⁶ „nenachádzal žiadny rozdiel medzi múdrosťou (σοφίαν) a zdravým rozumom (σωφροσύνην)...“.⁷ Z toho je explicitne zrejmé, že Xenofóntov Sókratés nerozlišoval medzi múdrosťou a rozvážnosťou (σωφροσύνη). Naopak, sebaovládanie (ἐγκράτεια) na žiadnom mieste v texte nestotožnil s múdrosťou. Prečo kladiem taký dôraz na spätosť rozvážnosti s múdrosťou? Je to z toho dôvodu, že múdrosť je podľa Xenofóntovho Sókrata najvyšším dobrom (μέγιστον ἀγαθόν, IV.5.6). Preto budem rozvážnosť (σωφροσύνη) spájať so sebaopoznaním a to budem odlišovať od sebaovládania (ἐγκράτεια).⁸

Analizujeme teraz vzťahy medzi sebaovládaním a sebaopoznaním v Xenofóntovom texte. Najskôr chcem upozorniť na vyhlásenie Sófroniskovho syna: „Súdim teda, že kto nekoná správne, nie je ani múdry (σοφούς), ani rozvážny (σώφρονας)“ (III.9.4).⁹ Kto teda koná správne – a správne môže podľa Xenofóntovho Sókrata konať len ten, kto ovláda sám seba¹⁰ –, je rozvážny, a teda pozná sám seba. Z uvedeného textu však nie je

múdrosti (σοφία), pretože sebaovládanie je nevyhnutnou podmienkou jej získania ([3], 103).

⁵ Seel tiež tvrdí, že Xenofóntov Sókratés sebaovládanie (ἐγκράτεια) na rozdiel od rozvážnosti (σωφροσύνη) nikdy nenazval cnosťou ([11], 37). S týmto konštatovaním sa však nestotožňujem, pretože Xenofón na mieste I.5.4 píše: „Nie je potrebné, aby každý, kto vidí v sebaovládaní základ cnosti (τὴν ἐγκράτειαν ἀρετῆς εἶναι κρηπίδα), zaistil jej miesto predovšetkým vo svojej duši?“ To znamená, že ἐγκράτεια je nielen cnosťou, ale dokonca je aj základnou a nevyhnutnou podmienkou každého učenia či praktizovania, ktoré môže pomôcť k rozvoju cnosti. Porovnaj: ([3], 97); [10], 7).

⁶ Ako dokumentuje Diógenés Laertios, Sókratés bol synom kamenára Sófroniska a pôrodnej babice Fainarety (*DL*, II,18).

⁷ Analogické chápanie nachádzame aj u Platónovho Sókrata (*Prot.* 332a-b). V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť, že podľa A.-H. Chrousta podobnosť medzi prácami Platóna a Xenofóna je viacerou, z čoho usudzuje, že druhý z nich čítal diela prvého ([6], 230). Analogicky sa vyjadril Ch. H. Kahn ([8], 393 – 401). Aj podľa L.-A. Doriona Xenofón prepracoval niektoré Platónove témy tak, aby zapadali do jeho obrazu Sókrata ([3], 100; 103). S touto interpretáciou sa zhoduje aj H. Bartoš ([1], 218).

⁸ Aj Michel Foucault zdôrazňuje, že slová *sóphrosyné* a *enkrateia* boli často používané spoločne alebo zameniteľne, že mali veľmi blízke významy, no napriek tomu nie sú úplnými synonymami ([5], 88).

⁹ Všetky citácie vychádzajú z českého prekladu V. Bahníka [15], podľa potreby som prihliadal na anglický preklad A. L. Bonneteho [16].

¹⁰ Porovnaj: I.5.1-4; IV.5.3-5; IV.5.11.

zrejme, či medzi sebaopoznaním a sebaovládaním platí nejaká kauzalita. Tá je podľa môjho názoru explicitne vyjadrená na mieste IV.5.11, kde Sófroniskov syn konštatuje: „Len tomu, kto sa dokáže ovládať (ἐγκρατέσι), je daná schopnosť rozpoznať, čo je najlepšie (σκοπεῖν τὰ κράτιστα)...“. To znamená, že najskôr sa musí človek vedieť ovládať, a až potom môže nadobudnúť sebaopoznanie. Inými slovami, sebaovládanie je nevyhnutným predpokladom sebaopoznania. Možno teda konštatovať, že sebaopoznanie zohráva dôležitú úlohu nielen v myslení Platónovho Sókrata, ale aj u Xenofónovho Sókrata.¹¹ Ako však pregnantne píše Vladislav Suvák: „Xenofón nestotožňuje sókratovskú zdatnosť (κρηπίδα ἀρετῆς) s vedením ako Platón, ale so sebaovládaním (ἐγκράτεια) – vedenie tak tvorí dôležitý prvok umenia dobrého života, ale nie je pochopené absolútne“ ([12], 43).¹²

Napriek tomu, že sebaopoznanie nehrá v Xenofónovom myslení takú centrálnu úlohu ako u Platóna, tvorí dôležitú a podľa mňa neoddeliteľnú súčasť jeho predstavy starostlivosti o seba.¹³ Mojmím cieľom teda bude postupne analyzovať Xenofónovo chápanie sebaopoznania – rozvážnosti (σωφροσύνη) (1. časť). Následne sa budem zaoberať otázkou, či sebaopoznanie vyžaduje nejaké predpoklady; a ak áno, tak aké (2. časť). Nakoniec svoju pozornosť nasmerujem na skúmanie prípadných prekážok, ktoré by znemožňovali uplatniť sebaopoznanie (3. časť).

1. Delfský vzor. Za kľúč k pochopeniu Xenofónovho obrazu sebaopoznania považujem dialóg Sókrata s Euthydémom. Euthydémom sa svojmu spolubesedujúcemu počas pomerne dlhého roz-

hovoru úprimne vyznáva, že nevie, ako má postupovať, aby sa z neho stal lepší človek (IV.2.23). Sófroniskov syn ho upozorňuje na skutočnosť, že na stene chrámu v Delfách je napísané *Poznaj sám seba* (Γνῶθι σαυτόν). To podľa môjho názoru znamená, že človek v chápaní Xenofónovho Sókrata nie je odkázaný na hľadanie nejakej „novej“ cesty; to,

¹¹ Možno to dokumentovať aj na Xenofónovom svedectve z miesta I.2.26, kde uvádza, že Sókrates mladých ľudí „... vychovával k rozvahe a rozumnosti (σώφρονε)“.

¹² V analogickom význame sa vyjadrili Paul A. Vander Waerdt ([13], 12) a Carlo Natali ([10], 8).

¹³ Ako zdôrazňuje Michel Foucault, princíp *gnóthi seauton* (sebaopoznanie) je vo viacerých prípadoch spojený s princípom *epimelei heautou* (starostlivosť o seba); vytvárajú spolu pár, ale niekedy medzi nimi funguje vzťah subordinácie ([4], 6).

ako sa má stať človek lepším, je dávno určené bohmi. Oni stanovili cestu, ktorá jednotlivca dovedie k tomuto cieľu. Podľa Xenofónových slov Sókratés „učil, že sa ľudia majú naučiť to, čo im bohovia dovolili naučiť sa...“ (I.1.9). Xenofón sa teda usiloval dokázať, že Sófroniskov syn nebol nebezpečný náboženský reformátor, ako sa to snažili prezentovať jeho žalobcovia.¹⁴

Vráťme sa však k dialógu medzi Sókratom a Euthydémom. Prvý menovaný kladie otázku svojmu spoločníkovi, týkajúcu sa naplňania delfského vzoru: „... pokúsil si sa sám seba preskúmať (σαυτὸν ἐπισκοπεῖν), aký si?“ (IV.2.24).¹⁵ Euthydémos odpovedá záporne, sebaopoznanie totiž považoval za niečo úplne samozrejmé, neproblematické. Žil v presvedčení, že ak by nepoznal sám seba, nemohol by poznať nič iné. Xenofónov Sókratés pokračuje v kladení otázok: „A tebe sa zdá, že pozná sám seba (γινώσκειν ἑαυτὸν) ten, kto pozná len svoje meno, alebo ten, kto preskúmal (γινώσκειν) sám seba a svoje schopnosti vo vzťahu k funkciám, na ktoré je človek predurčený, a pozná svoju silu...?“¹⁶ Sebaopoznanie podľa Davida M. Johnsona má človek, ktorý vie, ako niečo robiť (ang. *how to do*) ([7], 63). Exaktnejší prístup k uvedenej časti dialógu poskytuje L.-A. Dorion, keď konštatuje, že sebaopoznanie Xenofónovho Sókrata spočíva v uznaní rozsahu a limitov svojej δύναμις – toho, čo človek je, a čo je technicky schopný urobiť ([3], 96). Inými slovami, tí, čo poznajú sami seba, vedia, čo môžu, a čo nemôžu robiť, poznajú svoje limity, svoju obmedzenosť. Euthydémos odpovedal: „... kto nepozná svoju silu, nepozná sám seba (ὁ μὴ εἰδὼς τὴν αὐτοῦ δύναμιν ἀγνοεῖν ἑαυτὸν)“ (IV.2.25). Tým sa stotožnil so Sókratovým chápaním sebaopoznania. Sófroniskov syn Euthydémovi ďalej zdôrazňuje: „A nebije do očí, že najviac výhod pre ľudí pramení z poznania samých seba (τὸ εἰδέναι ἑαυτούς)?... Kto pozná sám seba (εἰδότες ἑαυτούς), vie, čo je pre neho výhodné, a rozozná, čo môže, a čo nie. Robí to, čomu rozumie, zabezpečuje si to, čo potrebuje, a vedie sa mu dobre...“ (IV.2.26).¹⁷ Sókratés svoju argumentáciu uzatvára konštatovaním: „Tí, ktorí vedia (εἰδότες), čo robia, dosiahnu svoj cieľ a získajú tým slávu a česť“ (IV.2.28). To znamená, že ľudia, ktorí poznajú svoje limity, vyhýbajú sa činnostiam, ktorým nerozumejú, ktoré nevedia urobiť, a preto ani nerobia chyby. Ak sa riadia

¹⁴ Slová obžaloby Xenofón uvádza hneď na úvod *Memorabilí* (I.1.1).

¹⁵ Xenofónov Sókratés aj na mieste II.5.4 potvrdzuje, aký dôležitý je introspektívny dialóg: „... bolo by dobré, keby sa každý spýtal sám seba, ako si ho cenia jeho priatelia...“ Rovnako v rozhovore s Charmidom zdôrazňuje: „Môj milý, dobre poznaj sám seba (μὴ ἀγνόει σεαυτὸν) a nechybuj v tom, v čom chybuje väčšina ľudí. Tí sa totiž starajú o záležitosti druhých a zabúdajú sa dívať sami na seba (τὸ ἑαυτοῦς ἐξετάζειν)“ (III.7.9).

¹⁶ Xenofónov Sókratés zdôrazňoval dôležitosť sebaopoznania aj v III.9.6: „Usudzoval, že nepoznať sám seba (ἀγνοεῖν ἑαυτὸν), vyslovovať domnienky o veciach, ktoré človek nepozná, a považovať ich za pravdu, má k šílenstvu veľmi blízko.“

¹⁷ Xenofón analogicky argumentoval aj v I.7.4, kde dokazoval, že podľa Sókrata by „... nemal zo svojho počínania žiaden úžitok ten, kto by sa vydával za bohatého, statočného alebo silného, keby takým nebol. Od takých ľudí sa totiž vyžaduje niečo, čo je nad ich sily (δύναμιν), a keď sklamú v tom, na čo mali zdanlivo schopnosti (δυναμένους), nikto im to neodpustí.“

týmto princípom sebaopoznania, tak sú úspešní vo všetkom, čo uskutočnia, čomu nerozumejú, to prenechajú tým, čo danej veci rozumejú – odborníkom.

Naopak najviac nevýhod podľa Xenofónovho Sókrata plynú zo zlého odhadu vlastných schopností. Dokazujú to slová Sófroniskovho syna: „Ľudia, ktorí svoju schopnosť nepoznajú (μη εἰδότες), ale majú o nej chybnú mienku... nevedia, čo potrebujú, ani čo robia, ani s kým sa stýkajú, ale v tom všetkom chybujú...“ (IV.2.27). Ďalej prízvukuje: „Tí, ktorí nevedia (μη εἰδότες), čo robia, nie sú schopní vybrať si dobre a nemajú úspech v ničom, na čo siahnu ... stávajú sa smiešni a žijú v opovrhnutí a zneuctení“ (IV.2.29). Podľa Johnsonovej interpretácie Xenofónov Sókratés rozoznáva dva typy sebaopoznania: úplné a neúplné. Úplné sebaopoznanie môžeme stotožniť s tým, ktoré som analyzoval vyššie. O neúplnom sebaopoznaní hovoríme podľa D. M. Johnsona vtedy, keď si tí, ktorým chýba úplné sebaopoznanie, uvedomia, že im chýba. A uvedomia si to až vtedy, keď spoznajú, že neuspeli v nejakej činnosti, v nejakom konaní. Až následne sú tí, ktorí vlastnia úplné sebaopoznanie, uznaní práve tými, ktorí ho nevlastnia, za tých, ktorí majú vládnuť. Neúspešné skúsenosti tých, ktorí nepoznajú sami seba, im teda môžu priniesť istý typ sebaopoznania (neúplné sebaopoznanie). Je to taký typ poznania, ktorý im umožní dobrovoľne sa podriaďiť vedeniu tých, ktorí majú úplné sebaopoznanie ([7], 64 – 65).¹⁸

2. Ako uskutočniť sebaskúmanie? Euthydémós na základe predchádzajúcej Sókratovej argumentácie uvádza, že si uvedomuje, aké je dôležité poznať sám seba (τὸ ἑαυτὸν γιγνώσκειν), následne sa spoludiskutujúceho pýta: „... kde treba začať s takým skúmaním“ (IV.2.30)? Euthydémós prejavil záujem naučiť sa, akým spôsobom, akým postupom je možné dosiahnuť sebaopoznanie. Sókratés odpovedá, že najskôr je nevyhnutné vedieť (γιγνώσκειν), ktoré veci sú dobré, a ktoré zlé (τὰ μὲν ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ, IV.2.31). To znamená, že nevyhnutným predpokladom sebaopoznania je vedenie dobra.¹⁹ Iba vtedy, ak človek vie, čo je dobré, môže byť pre neho sebaopoznanie prospešné. Ďalší dôkaz toho, že bezpodmienečným predpokladom sebaopoznania je vedenie dobra, sa nachádza na mieste III.9.4, kde Xenofón o Sókratovi vypovedá: „... uznával za múdreho a súčasne rozumného (σοφὸν τε καὶ σώφρονα) každého, kto rozoznal, čo je krásne a dobré, a vedel to užívať, a aj toho, kto poznal, čo je zlé, a vedel, ako sa tomu vyhnúť.“²⁰ To znamená, že na to,

¹⁸ D. M. Johnson na základe konštatovaného uvádza, že sebaopoznanie je u Xenofónovho Sókrata konkrétnejšie a praktickejšie než chápanie sebaopoznania u Platónovho Sókrata ([7], 63).

¹⁹ Uvedenú požiadavku v inej podobe vyslovil Sókratés v rozhovore s Euthydémom už skôr. Na mieste IV.2.22 konštatoval, že existujú otrocké duše; to sú tie, ktoré nepoznajú (μη εἰδότες), čo je krásne, dobré, spravodlivé (τὰ καλὰ καὶ ἀγαθὰ καὶ δίκαια).

²⁰ Analogicky sa vyjadril v III.9.5: „Hovoril, že spravodlivosť a každá iná cnosť predstavujú vedenie (τὴν ἄλλην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι). Všetko spravodlivé a každá iná činnosť založená na cnosti sú podľa neho krásne a dobré; kto pozná (εἰδότες), čo je krásne a dobré, nemôže dať ničomu inému prednosť; naproti tomu ten, kto to nepozná, nemôže nič krásneho ani dobrého robiť, a aj keď sa o to pokúsi, urobí to zle [...] spravodlivosť a každá iná cnosť je vedenie (ἡ ἄλλη πᾶσα ἀρετὴ σοφία ἐστὶ).“ Aj Platónov Sókratés sa vyjadril podobne (*Prot.* 332b, 332d).

aby ľudia dospeli ku skutočne dobrému morálnemu konaniu, je nevyhnutné ísť cestou rozumovou. Ľudia totiž konajú dobre iba vtedy, ak majú vedenie dobra, ak toto vedenie nemajú, tak konajú zle.²¹ Z uvedeného citátu zo Xenofónovho diela vyplýva aj to, že rovnako dôležité je vedieť, ako sa vyhnúť tomu, čo je zlé, no na to aby sme dokázali určiť, čo je zlé, opäť potrebujeme rozum. Myslenie je teda konaním, ktorým človek usku-točňuje sebaopoznanie, a tým formuje sám seba.

Akým konkrétnym rozumovým spôsobom je však možné dospieť k vedeniu dobra? V prvom rade bolo snahou Xenofónovho Sókrata odstrániť z vlastných tvrdení rozpor. Z tohto dôvodu vedie so svojimi spoludiskutujúcimi dialógy, chce totiž dosiahnuť pozna-nie pravdy, najmä pravdy o tom, aké sú najvyššie hodnoty v živote človeka. Dôkazom Sókratovej permanentnej snahy byť vo svojich myšlienkach konzistentný je jeho rozhovor so sofistom Hippiom. Ten na Sókratovu adresu s posmechom hovorí: „To ešte stále ve-dieš rovnaké reči (τὰ αὐτὰ λέγεις), aké som od teba počul už kedysi dávno?“ Sófronis-kov syn mu odpovedal: „Je to ešte horšie, Hippias: Nielen že viem stále rovnaké reči (τὰ αὐτὰ λέγω), ale aj o stále rovnakých námetoch (τῶν αὐτῶν). Ty si ale veľmi vzde-laný a nikdy nehovoríš o tých istých námetoch to isté (περὶ τῶν αὐτῶν οὐδέποτε τὰ αὐτὰ λέγεις)“²² (IV.4.6). Xenofónov Sókratés teda zdôrazňuje nevyhnutnosť vytvárať súlad vo vlastných názoroch, a tým zjednocovať samého seba. Požiadavku nebyť v spore sám so sebou možno považovať za metaforu dialektického rozhovoru, ktorý vedie človek sám so sebou (introspektívny dialóg), rozhovoru ako cesty k vnútornému zjednoteniu.

Je na poznanie dobra nevyhnutné ešte niečo iné ako zjednocovanie vlastných názorov? Xenofónov Sókratés hovorí o ďalšej metóde: „... skúmať najlepšie z vecí (τῶν πραγμάτων) a deliac ich (διαλέγοντας) v reči a v skutku podľa druhov (κατὰ γένη),²³ zvoliť si dobré veci (τὰ μὲν ἀγαθὰ προαιρεῖσθαι) a vyhnúť sa zlým (κακῶν ἀπέχεσθαι)“ (IV.5.11).²⁴ Ako Sókratés uvádza ďalej, len metódou dialektiky v spojení so sebaovládaním (ἐγκράτεια)²⁵ sa ľudia stávajú najlepšími (ἀρίστους) a najšťastnejšími (εὐδαιμονεστάτους) a súčasne aj

²¹ Aj Platónov Sókratés argumentuje analogicky. Porovnaj: (*Prot.* 352b-e, 355a-d, 358c-d). G. Seel túto pozíciu nazýva silným intelektualizmom ([11], 27).

²² Uvedená myšlienka je veľmi podobná tomu, čo prezentoval Platón (pozri napríklad *Gorg.* 457e; 460e-461a; 482b; 487b; 491b-c; 527e).

²³ Podľa Carla Nataliho výraz κατὰ γένη neznamená nič viac než schopnosť zaradiť nejaký kon-cept pod jednu z dvoch tried: dobro a zlo ([10], 10). Analogicky sa vyjadril L.-A. Dorion ([3], 99).

²⁴ O tejto Sókratovej činnosti referuje Xenofón nasledovne: „Sám vždy diskutoval o tom, čo sa tý-kalo človeka (περὶ τῶν ἀνθρωπειῶν), a skúmal, čo je zbožné, a čo bezbožné, čo je krásne, a čo ška-redé, čo je spravodlivé, čo nespravodlivé, čo je to rozumnosť (σωφροσύνη), a čo šialenstvo, čo je to statočnosť, a čo zbabelosť, čo je štát, čo je štátnik, čo je to vláda nad ľuďmi a čo je vládca. O týchto veciach sa teda púšťal do rozhovoru a o iných, ktorých znalosť (εἰδότας) podľa jeho názoru robí ľudí dokonalými a ktorých neznalosť (ἀγνοοῦντας) oprávňuje označiť tých, ktorí ich nepoznajú, za otrocké (ἀνδραποδῶδεις) povahy“ (I.1.16).

²⁵ Pritom miesto IV.5.12 ukazuje, že Xenofónov Sókratés kladie sebaovládanie vyššie (ἐγκράτεια) než praktizovanie dialektickej metódy.

najobratnejšími v dialektike (διαλέγεσθαι δυνατωτάτους)²⁶, teda najschopnejšími viesť druhých a diskutovať (IV.5.12). Takto chápaná dialektika je podľa C. Nataliho spojená jednak s pozitívnou snahou o vymedzenie, určenie, definovanie konkrétnej τὰ πράγματα, jednak so snahou o zaradenie konkrétnej τὰ πράγματα do jedného z dvoch druhov (dobrý – zlý). Druhou metódou chcel Xenofón zdôrazniť praktický rozmer dialektiky. Naopak v časti IV.6 sa Xenofón podľa interpretácie Nataliho sústredil výlučne na prvú metódu – na logický aspekt dialektického cvičenia, na konkrétne definovanie chápané ako intelektuálna aktivita ([10], 10 – 13).²⁷ Ako je zrejmé z IV.6.1, Xenofóntov Sókratés sa zaoberal skúmaním podstaty jednotlivých vecí, ktoré uskutočňoval pomocou jednotlivých definícií, t. j. dialektiky.²⁸

3. Prekážky sebazpoznania. Doteraz sme hovorili o spôsoboch, vďaka ktorým sa človek môže stať rozvážnym (σωφροσύνη). Existujú však nejaké prekážky, ktoré by ľudom sťažovali, prípadne znemožňovali stať sa sebazpoznajúcimi? Xenofóntov Sókratés tieto prekážky explicitne menuje: „... slasti (ἡδοναί)²⁹ ... dušu prehovárajú, aby prestala byť rozvážna (σωφρονεῖν) a čo najskôr poslúchala ich a telo“ (I.2.23).³⁰ Xenofóntov Sókratés teda pracuje s predstavou permanentného boja protichodných tendencií, ktorý sa odohráva vo vnútri človeka. Ten môže slastiam byť podľahnúť, alebo môže nad nimi vládnuť.³¹ Ak slasti získajú nad jednotlivcom moc, ak ho ovládajú, stáva sa ich otrokom.³² Opozitom otroctva je sloboda (ἐλευθερία).³³ Z toho vyplýva, že cieľom ľudského snaženia je nebyť otrokom svojich vášní, pudov. Sloboda potom znamená moc, schopnosť

²⁶ Dialektika podľa Xenofóntovho Sókrata „má svoj pôvod vo zvyklosti zhromaždiť sa a spoločne sa radíť na základe triedenia vecí podľa druhov (διαλέγοντας κατὰ γένη τὰ πράγματα)“ (IV.5.12).

²⁷ Príklady definovania podrobne analyzuje Carlo Natali ([10], 13 – 18).

²⁸ Konkrétny príklad tejto činnosti Xenofón uvádza na mieste III.14.2: „... potom sa hovorilo o menách – pre aký druh činnosti každé meno existuje (λόγου ὄντος περὶ ὀνομάτων)...“

²⁹ Treba však zdôrazniť, že Xenofón neodsudzuje všetky slasti, ale len tie, ktoré sú neprirodzené (II.1.30), a tie, ktoré poskytujú okamžitý pôžitok (τὰς ἐγγυτάτω ἡδονάς, IV.5.10). Bližšie pozri ([5], 76 – 79); [10], 9 – 10). Anthisthenés postoj k slastiam radikalizuje: „Stále tiež hovoril: ‚Radšej by som zošalel, ako by som prejavil slasť (μανεῖην μάλλον ἢ ἡσθείην)“ (DL, VI,3). V tejto súvislosti chcem uviesť, že Xenofóna pri jeho tvorbe neinšpirovali len Platónove diela, ale dobre poznal aj tvorbu iných sókratovcov (Σωκρατικοὶ λόγοι), najmä Antisthena.

³⁰ Túžba alebo žiadostivosť môže byť, ako konštatuje Hynek Bartoš, spájaná nielen s dušou, ale aj s telom, a boj proti telesným túžbam môže byť chápaný ako boj tela proti duši. Z toho vyplýva, že „... duša je zodpovedná za svoje rozhodnutia, ktoré následne ovplyvňujú aj telo“ ([1], 188).

³¹ Porovnaj konštatovanie z miesta IV.5.7: „Diela (ἔργα) rozumnosti (σωφροσύνης) sú predsa pravým opakom toho, k čomu vedie nezdržanlivosť (ἀκρασίας).“

³² Podľa vyjadrenia Xenofóntovho Sókrata: Nezdržanliví (οἱ ἀκρατεῖς) sú úplne neslobodní (ἀνελεύθεροι εἶναι, IV.5.4). Alebo: Nezdržanliví (οἱ ἀκρατεῖς) teda slúžia v najhoršom otroctve (τὴν κακίστην ἄρα δουλείαν, IV.5.5).

³³ O individuálnej slobode (vo väzbe so slobodou πόλις) diskutuje Xenofóntov Sókratés s Euthydémom v časti IV.5.2-3.

(δύναμις) vládnuť nad vášňami a pudmi.³⁴ V prípade sebazoznania to má byť dominancia rozumu nad vášňami, slasťami, pudmi, teda nad tým, čo je iracionálne. Len vtedy, keď človek nad nimi vládne, môže byť rozvážny, ak je nimi ovládaný, stáva sa nezdržanlivým. Potvrdzujú to slová Xenofónovho Sókrata v rozhovore s Euthydémom z miesta IV.5.6: „A nezdá sa ti, že nezdržanlivosť (ἡ ἀκρασία), zaháňajúca od ľudí múdrosť (σοφίαν), ktorá je najvyšším dobrom (μέγιστον ἀγαθόν), ich vrhá do pravého opaku? A že im bráni v tom, aby sa venovali prospešným veciam a učili sa im, strhávajúc ich k rozkošiam, a že často v ľuďoch tak popletie schopnosť vnímať rozdiel medzi dobrom a zlom, že si vyberú to horšie namiesto toho lepšieho?“ Sókratés sa ďalej spoludiskutujúceho pýta: „Môže byť podľa teba pre človeka niečo horšieho než to, čo spôsobuje, že dáva prednosť veciam škodlivým pred prospešnými, čo ho zvádza, aby sa o škodlivé staral a prospešné zanedbával, a čo ho núti, aby robil veci, ktoré sú v rozpore so zdravým rozumom (τοις σωφρονοῦσι)?“ (IV.5.7). Človek, ktorý sa oddáva vášňam, nie je schopný pochopiť pravdu; nie je schopný rozlišovať medzi dobrým a zlým, jeho myslenie je charakteristické nižším epistemickým stupňom – mienkou. Snaha takéhoto človeka nie je riadená rozumom, ale motivuje ho len pudové konanie s cieľom naplnenia žiadosti. Naopak človek, ktorý vládne nad vášňami, vie, čo je dobré, a jeho život je charakteristický zjednotením, koncentrovanosťou a poznaním vlastných schopností (možností a limitov). Preto sa takýto človek nedopúšťa chýb. K takémuto rozumnému životu nabádal Sókratés podľa Xenofóna: „... dokazoval, že to, čo nie je rozumné (τὸ ἄφρον), si nezaslúži úctu. Nabádal každého, aby sa snažil byť čo najrozumnejší (φρονιμώτατον)³⁵ a najprospešnejší (ὠφελιμώτατον)“ (I.2.55).

Záver. Na začiatku štúdie som dokazoval, že problematika sebazoznania je prítomná nielen v Platónových spisoch, ale aj v Xenofónovom diele *Memorabilia*. Napriek tomu, že Xenofón vo svojej koncepcii kladie dôraz predovšetkým na sebaovládanie (ἐγκράτεια), otázka sebazoznania zohráva v jeho myslení dôležitú úlohu. V prvej časti state som zdôraznil, že základ Xenofónovho chápania rozumnosti (σωφροσύνη) je viazaný na rozsah a limity schopností (δύναμις) konkrétneho človeka. Nasledujúca časť štúdie bola zameraná na analýzu predpokladov sebazoznania. Konštatoval som, že jej najpodstatnejšími podmienkami sú: 1. vedenie dobra; 2. súlad vo vlastných názoroch a 3. aplikovanie dialektickej metódy. Záverečná časť štúdie bola zacielená na skúmanie prekážok úspešného sebazoznania. Dospel som k záveru, že Xenofónov Sókratés za najväčšiu bariéru považoval neprirodzené slasti (ἡδοναί).

³⁴ Michel Foucault však upozorňuje: „Túto individuálnu slobodu [...] nesmieme chápať ako nezávislosť slobodnej vôle“ ([5], 109).

³⁵ Xenofón použil termín φρόνησις a jeho deriváty aj v (I.2.10; I.2.53; I.4.17; II.1.20; IV.2.39; IV.7.6). Koncepcia rozumnosti mala významné postavenie nielen u Platóna, ale aj u Antisthena: „Rozumnosť (φρόνησις) je najbezpečnejšou hradbou, lebo sa ani nerozsype, ani nemôže byť vydaná zradou“ (DL, VI,13). Upravujem Kolářov preklad, keď namiesto slova *rozvážnosť* používam *rozumnosť*.

LITERATÚRA

- [1] BARTOŠ, H.: *Očima lékaře. Studie k počátkům řeckého myšlení o lidské přirozenosti z hlediska rozlišení duše-tělo*. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2006.
- [2] DÍOGENĚS LAERTIOS: *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Přeložil A. Kolář, Pelhřimov: Nová tiskárna 1995.
- [3] DORION, L.-A.: Xenophon's Socrates. Translated by S. Menn. In: Ahbel-Rappe, S. – Kamtekar, R. (eds.): *A Companion to Socrates*. Oxford: Basil Blackwell 2006, pp. 93 – 109.
- [4] FOUCAULT, M.: *Herméneutique du sujet. Cours au Collège de France, 1981 – 1982*. Paris: Gallimard – Seuil 2001.
- [5] FOUCAULT, M.: *Užívání slasti. Dějiny sexuality II*. Přeložili K. Thein, N. Darnadyová a J. Fulka, Praha: Herrmann & synové 2003.
- [6] CHROUST, A.-H.: *Socrates, man and myth; the two Socratic apologies of Xenophon*. London: Routledge & K. Paul 1957.
- [7] JOHNSON, D. M.: Xenophon at his Most Socratic (*Memorabilia* 4.2). In: *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, 29, 2005, pp. 39 – 73.
- [8] KAHN, Ch. H.: *Plato and the Socratic Dialogue: The Philosophical Use of a Literary Form*. Cambridge: Cambridge University Press 1996.
- [9] LIDDELL, H. G. – SCOTT, R.: *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press 1996.
- [10] NATALI, C.: Socrates' Dialectic in Xenophon's *Memorabilia*. In: Judson, L. – Karasmanis, V. (eds.): *Remembering Socrates*. Oxford: Clarendon Press 2006, pp. 3 – 19.
- [11] SEEL, G.: If you Know what is Best, you Do it: Socratic Intellectualism in Xenophon and Plato. In: Judson, L. – Karasmanis, V. (eds.): *Remembering Socrates*. Oxford: Clarendon Press 2006, pp. 20 – 49.
- [12] SUVÁK, V.: *Sokratika: Štyri štúdie k sókratovskej tradícii myslenia*. Prešov: FF PU 2007.
- [13] VANDER WAERDT, P. A.: Introduction. In: Vander Waerdt, P. A. (ed.): *The Socratic Movement*. Ithaca: Cornell University Press 1994, pp. 1 – 19.
- [14] WOLLNER, U.: Starosť o seba v Platónovom dialógu *Gorgias*. In: *Filozofia*, 65, 2010, č. 3, s. 227 – 238.
- [15] XENOFÓN: *Vzpomínky na Sókrata*. Přeložil V. Bahník, Praha: Svoboda 1972.
- [16] XENOPHON: *Memorabilia*. Translated and annotated by A. L. Bonnette, Ithaca: Cornell University Press 1994.

Príspevok vznikol v rámci grantových projektov VEGA č. 1/0379/08 a č. 1/0178/10.

Mgr. Ulrich Wollner, PhD.
Katedra filozofických vied FHV UMB
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
SR
e-mail: wollner@fhv.umb.sk